ЛЕНСЬКА Л. В.,
ад'юнкт кафедри юридичної психології
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 159:343.71(09)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГРАБЕЖУ ЯК СУСПІЛЬНО-НЕБЕЗПЕЧНОГО ЯВИЩА

У статті розглянуті основні питання розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за грабіж. Проаналізована сутність даного злочину в різні періоди становлення кримінального законодавства. Визначені суттєві етапи розвитку і зміни грабежу в історії.
Ключові слова: *грабіж, розбій, викрадення, насильство, крадіжка.*

В статье рассмотрены основные вопросы развития законодательства об уголовной ответственности за грабеж. Проанализирована сущность данного преступления в разные периоды становления уголовного законодательства. Определены существенные этапы развития и изменения грабежа в истории.
Ключевые слова: *грабеж, разбой, похищения, насилие, кража.*

The article reviews principle issues of legislation development about criminal amenability of robbery. The essence of given crime in different periods of development of criminal legislation are analyzed. The essential stages of development and change of robbery in history are determined.
Key words: *robbery, banditry, kidnap, violence, theft.*

Вступ. Вивчаючи та узагальнюючи досвід минулого, ми пізнаємо закономірності розвитку явищ реальної дійсності, уникаємо повторення помилок у майбутньому. За влучним визначенням відомого російського письменника М.Г. Чернишевського, «без історії предмета немає теорії предмета, а без теорії немає й думки про сам предмет». Історично-порівняльний метод сприяє більш глибокому розумінню проблеми та є одним із найбільш важливих методів пізнання.

Якщо предметно говорити про таке суспільно-небезпечне і протиправне явище як грабіж, то доцільно буде розглянути питання виникнення і розвитку даного виду злочинної діяльності, адже саме поняття «грабіж» відоме людству здавна, але його зміст протягом історії був не завжди однаковим у законодавстві. Важливе значення для розуміння сутності даного явища має вивчення історії розвитку кримінального права нашої держави, а також зарубіжних країн.

Постановка завдання. Метою цієї статті є здійснення історико-правового аналізу розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за грабіж, визначення суттєвих етапів розвитку і змін даного протиправного явища в історичному ракурсі.

Результати дослідження. Формуванню кримінально-правових норм та їх розміщенню в Особливій частині КК передував тривалий період розвитку правової думки, який відображений в історії становлення правової системи. Тому поняття, систему й окремі види злочинів проти власності неможливо правильно оцінити без звертання до історичних першоджерел права.

Саме такого вивчення, на нашу думку, потребує грабіж, адже протягом усього періоду розвитку суспільства цей злочин є одним із найдавніших, а також одним із самих найпо-

ширеніших та тяжких за своїм складом. Перші письмові згадки про грабіж сягають XVIII століття до н. е. у Законах Хамураппі або Кодексі Хаммурапі, одному з найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, створеному у 1750-х роках до н. е. за наказом вавилонського царя Хаммурапі. У ньому грабіж уже відокремлювався в окремий склад злочину.

Зовні кодекс являє собою чорний базальтовий стовп із вирізьбленими на ньому 282 законами. Основна увага приділена опису суворої системи покарань за різні правопорушення. Практично будь-яке викрадення карається смертною карою. «Якщо людина пограбує і буде схоплена, то її треба вбити (ст. 22). Якщо грабіжника не буде схоплено, то пограбована людина повинна, клянучись, показати перед Богом все, що у неї пропало, а громада і рабіанум (рабіанум – староста громади), на землі й у межах яких здійснено грабунок, повинні відшкодувати їй, що у неї пропало (ст. 23)» [1]. Система права, закріплена вавилонським зводом, стала передовою для свого часу, і за багатством нормативного змісту та використаних юридичних конструкцій була перевершена лише правом Древнього Риму.

В античному світі досить поширеною формою грабежу було піратство. Так, Арістотель розглядає піратство в якості одного зі звичайних промислів, і ні в чому не проявляє свого негативного відношення до нього. Він відносить морський грабіж до способів здобуття засобів життя [2, с. 167].

Піратство цілком заслужено вважається однією з найдавніших професій. З'явилося це не цілком моральне і законне ремесло практично одночасно з мореплавством. Стародавні народи, що населяли узбережжя земних континентів, нападали з моря на населення і човни своїх сусідів з метою грабежу. Адже морський грабіж був справою прибутковою і, головне, швидкою. Слід зазначити, що в античні часи піратство було почесним ремеслом, а люди, що займалися грабежами і вбивствами, вважалися сміливими і відважними духом напівбогами [3].

Відомо, що право Стародавнього Риму пройшло у своєму розвитку три періоди: давній, класичний і післякласичний. Класичний період (середина III ст. до н. е. – кінець I ст. до н. е.) характеризується розквітом приватного права. Саме в цей період грабіж почали відокремлювати від крадіжки. За римським правом грабіж – насильне відібрання речі. Проти грабіжника можна було порушити або кримінальне переслідування, або цивільний позов, за допомогою якого потерпілий міг вимагати винагороду за збитки в чотирикратному розмірі.

Також зазначено про грабіж у древньоіндійських Законах Ману. Точна дата складання цих законів невідома, її відносять на період від II ст. до н. е. до II ст. н. е. У період створення Законів Ману в Індії вже добре розуміли різницю між власністю і володінням, а охороні приватної власності приділялася значна увага. У Законах чітко розрізняється крадіжка як таємне заволодіння майном і грабіж, що передбачає заволодіння майном у присутності потерпілого із застосуванням насилля до нього. Покарання, що застосовувалися до злодія, залежали від того, чи був він затриманий на місці злочину, чи ні, стосовно кого та коли скоєний злочин. «При похищении родовитых людей, и особенно женщин, а также лучших драгоценных камней (преступник) заслуживает смертной казни (гл. VIII, ст. 323). Деяние, которое совершено в присутствии (собственника) и сопровождалось насилием, – грабеж, если оно совершено в его отсутствие – кража, даже если она после совершения и отрицается (гл. VIII, ст. 332)» [4, с. 18–20].

Якщо ж зазирнути у національну скарбницю писемних джерел, то найбільш яскраві законодавчі акти, в яких згадується грабіж, можна поділити за часовим критерієм на три групи:

1. Кримінальне законодавство до жовтня 1917 року (Руська правда XI–XV століття, Псковська судна грамота 1467 року, Судебник Казимира IV 1550 року, Соборне уложення 1649 року, Артикул військовий Петра I, Указ 1781 року «Про суд і покарання за злодійство різних родів», Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року, Кримінальне уложення 1903 року);

2. Радянське соціалістичне кримінальне право (Декрет РНК № 1 від 24.11.1917 «Про суд», Декрет ВЦВК від 20.06.1919 «Про вилучення із загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому становищі», Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, Криміналь-

ний кодекс УРСР 1927 року, укази Президії Верховної Ради СРСР від 04.06.1947 «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян», Кримінальний кодекс РРФСР 1960 року);

3. Пострадянське кримінальне право (Кримінальний кодекс України 2001 року).

Розглянемо більш докладно особливості трактування грабежу в кожному з перелічених документів.

«Руська Правда» є збіркою стародавнього руського права, складеною в Київській державі у XI–XV ст. на основі звичаєвого права. Злочин у цьому документі називався «образою», під якою розуміли будь-яке порушення суспільного спокою [5]. Поряд із злочинами проти особистості в ній згадувалися і майнові злочини: розбій та крадіжка. На даному етапі розвитку законодавства грабіж ще не відрізняється від розбою. Майнові злочини каралися штрафом.

Псковська Судна грамота 1467 року, що встановлювала норми кримінального права та діяла на території Московії, вже розрізняла крадіжку, грабіж, розбій та «находу» (ст. ст. 1, 7, 20, 34 та інші). Так, у ст. 1 цього закону було зазначено: «Се суд княжей, ож клеть покрадут за замком или сани под полстью или воз под титягою или лодью под палубы, или вь яме или скота украдают или сено сверху стога имать, то все суд княжой, а продажи 9 денег, а разбой, находъ, грабеж 70 гривен, а княжая продажа 19 денег, да 4 денги и посаднику» [5, с. 331–332]. За грабіж і розбій передбачалися дуже великі на той час розміри штрафів. Загальний зміст цих злочинів був різним: грабіж являв собою відкрите насильницьке вилучення майна, а розбій передбачав також посягання на особистість.

Судебник Казимира IV 1550 року до особливо небезпечних злочинів відносить розбій, грабіж і окремі види татьби (крадіжки). У ньому не лише встановлювалась відповідальність за грабіж (ст. 25), але і вперше розмежовуються грабіж, як відкрите розкрадання речей, і розбій, як розкрадання, пов'язане з насильством [5, с. 101].

Після приєднання частини України до Московської держави в 1654 році на території Гетьманщини, Лівобережжя була поширена дія Соборного Уложення 1649 року. Цей документ не тільки відокремлював грабіж, але і поділяв його на види – простий та кваліфікований [6, с. 230–247]. Розміри покарань залежали не від вартості вкраденого, а від рецидиву. Цікаво, що розкрадання майна під час стихійних лих розглядалося, як грабіж.

Артикул військовий Петра I від 1715 року також містив норми, що встановлювали відповідальність за грабіж. Зауважимо, що він не відміняв Соборне Уложення, а діяв паралельно з ним. Призначався цей Артикул, перш за все, для військовослужбовців і повинен був застосовуватися військовими судами. Проте до підсудності військових судів належали справи не тільки військовослужбовців, але й осіб, причетних до армії, та обслуговуючих її [7, с. 317]. У главі «О зажигании, грабительстве и воровстве» встановлювалась відповідальність за грабіж. Також визначалися дві форми грабежу – насильницький (зі зброєю) і без зброї [7, с. 361]. За багатьма майновими злочинами виносилася смертна кара. Необхідно зазначити, що вперше в Артикулі військовому з'явилися такі терміни, як: злочин, злочинець (російською мовою – преступление, преступник) [7, с. 329, 334], якими Артикул замінив колишні, характерні для Судебників, Соборного Уложення та інших законів, терміни «воровство», «вор».

В історії кримінального права слід згадати також імператорський Указ 1781 року «Про суд і покарання за злодійство різних родів». Він відомий тим, що вперше в російському кримінальному праві зроблена спроба виробити точну термінологію злочинів проти власності. У цьому Указі розрізняються три види злодійства: викрадення–крадіжка, викрадення–шахрайство і викрадення–грабіж.

Певним підсумком у розвитку кримінального законодавства стало видання у 1833 році Книги першої тома XV Зводу законів Російської імперії, до якого увійшли норми кримінального права. Згодом на основі цього документа у 1845 році імператором був підписаний перший російський кримінальний кодекс – Уложення про покарання кримінальні та виправні.

У розділі XII «О преступлениях и проступках против собственности частных лиц» Уложення 1845 року міститься глава III «О похищении чужого имущества», в якій близько

60 статей встановлюють відповідальність за різні види крадіжки, грабежу і розбою. Відділення друге цієї глави (ст. ст. 2139–2 145) передбачало відповідальність за грабіж. Так, грабіж згідно з цим законом являв собою, по-перше, будь-яке у будь-кого відбирання майна, що йому належить або знаходиться у нього, з насильством або погрозами, але такого виду, що ці погрози і саме насильство не є небезпечними ні для життя, ні для здоров'я або свободи, по-друге, відкрите викрадення майна в присутності самого власника або інших осіб (ст. 2139) [8].

Передбачалося також покарання за грабіж, вчинений у церкві (ст. 2140), вчинений «составившеюся для того или вообще для противозаконной цели шайкою» (ст. 2141), вчинений під час стихійного лиха, пожежі (ст. 2142). У статті 2143 зазначалось, що якщо грабіжник був озброєний, то ці дії визнавались одним із видів розбою. Цікаво зазначити, що глава IV розділу II Уложення 1845 року має назву «О святотатстве, разрытии могил и ограблении мертвых тел» [8]. Законодавець того часу мав на увазі, мабуть, що пограбувати можна і мертвого.

Зайва казуїстичність, архаїчність, відставання від соціально-економічного розвитку правових норм даного акту відчувалися вже в XIX столітті. Підготовка реформи кримінального законодавства зайняла кілька десятиліть і завершилася прийняттям Кримінального уложення 1903 року.

На відміну від Уложення про покарання кримінальні та виправні, у Кримінальному уложенні законодавець не використовує термін «грабіж». Таємне (крадіжка) або відкрите (грабіж) викрадення чужого майна з метою присвоєння охоплювалося єдиним поняттям «воровство». Відповідальність за вчинення грабежу була передбачена ст. 258 глави XXXII «О воровстве, разбое и вымогательстве».

Цей кодекс відрізнявся високим рівнем юридичної техніки, більш суворою внутрішньою структурою, відносно невеликим обсягом. Так і не введений в дію в більшій своїй частині, він, тим не менш, суттєво вплинув на подальший розвиток російського кримінального законодавства.

Складна економічна ситуація, голод і бідність широких верств населення післяреволюційної Росії сприяли стабільному росту майнових злочинів. Період становлення нової радянської держави відзначений активною законотворчою діяльністю влади. Кримінальне законодавство радянської Росії про злочини проти власності стало формуватися з Декретом РНК № 1 від 24 листопада 1917 року «Про суд» і подальшою прямою забороною в 1918 році на використання дореволюційних законів. Цим же актом до підсудності революційних трибуналів були віднесені мародерство і розкрадання.

Декрет ВЦВК від 20 червня 1919 року «Про вилучення із загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому становищі» надавав Всеросійській надзвичайній комісії і губернським надзвичайним комісіям право безпосередньої розправи аж до розстрілу за контрреволюційні злочини, навмисні пошкодження залізничних шляхів, бандитизм, розбій, озброєний грабіж, а також за «злом радянських і суспільних складів і магазинів із метою розкрадання» [9, с. 124–126].

Хоча в деяких декретах і робилися спроби сформулювати конкретні види майнових злочинів, проте до прийняття першого радянського кримінального кодексу не існувало єдиної системи норм про злочини проти власності з чітко окресленими складами злочинів і відповідними санкціями.

Великим досягненням в історії всього тогочасного радянського кримінального права стало прийняття у 1922 році Кримінального кодексу РСФРР. У тому ж році на його основі був розроблений та введений в дію Кримінальний кодекс УСРР. Злочинам проти власності в Особливій частині цього кодексу була присвячена глава VI «Майнові злочини». У ньому вперше в радянському законодавстві було надано визначення грабежу, як відкритому викраденню чужого майна в присутності особи, яка володіє, користується, чи особи, яка відає ним (ст. 182 КК УСРР). Цей закон передбачав два види грабежу. Простий грабіж, тобто без насильства, карався примусовими роботами або позбавленням волі на строк до одного року

(ст. 182 КК УСРР). Іншим видом був «грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя й здоров'я потерпілого», який карався позбавленням волі на строк не нижче трьох років із суворою ізоляцією (ст. 183 КК УСРР).

Дане визначення грабежу було відображено у Кримінальному кодексі УРСР 1927 року. Ні система майнових злочинів, ні конструкція окремих складів не зазнали істотних змін.

Виділення грабежу в самостійний склад злочину, на жаль, не було підтримано наступним законодавством. Так, Укази Президії Верховної Ради СРСР від 04 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна» та «Про посилення охорони індивідуальної власності громадян» визнавали крадіжкою таємне або відкрите викрадення індивідуального майна громадян, а розбій визначався, як напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством або погрозою застосування насильства. При цьому насильство могло бути і таким, що не є небезпечним для життя й здоров'я, оскільки серед кваліфікованих видів цього злочину передбачався розбій, поєднаний з насильством, небезпечним для життя й здоров'я потерпілого, або з погрозою смертю чи тяжким тілесним ушкодженням. Таким чином, поняття грабежу знову зникло із закону. Воно розчинилося в ознаках крадіжки і розбою.

Слід зазначити, що положення указів 1947 року діяли разом із нормами Кримінального кодексу УРСР 1927 року. Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР від 22 серпня 1947 року розкрадання державного або громадського майна, вчинене у будь-якій формі, у тому числі і шляхом грабежу, кваліфікувалися за Указами від 4 липня 1947 року. Що стосується злочинів проти особистої власності громадян, то за Указами кваліфікувалися тільки крадіжка і розбій, а інші злочини – за Кримінальним кодексом УРСР.

У новому Кримінальному кодексі УРСР, прийнятому в 1960 році, грабіж знову був виділений у самостійний склад злочину. Відповідальність за цей різновид злочинної діяльності була передбачена у двох статтях, а саме: у 82 статті «Розкрадання державного або громадського майна шляхом грабежу» та у 141 статті «Грабіж» [10]. Диспозиції вказаних норм визначали грабіж як відкрите викрадення державного або громадського майна (ст. 82 КК) та відкрите викрадення особистого майна громадян (ст. 141 КК). В обох статтях кваліфікуючою ознакою злочину було насильство, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 82 КК та ч. 2 ст. 140 КК). Разом із тим грабіж був однією із форм розкрадання. Залежно від способу вчинення формами розкрадання визнавалися: крадіжка, грабіж, шахрайство, привласнення, розтрата, розкрадання шляхом зловживання посадової особи своїм службовим становищем, розбій, а також вимагання. У ст. 86-1 КК «Розкрадання державного або колективного майна в особливо великому розмірі» «розкрадання» виступало як поняття, що узагальнювало різні способи вчинення злочинів проти власності. Цей злочин мав місце незалежно від того, в якій формі він був вчинений. Вчинення кількох розкрадань різними способами, якщо вони разом складають розкрадання в особливо великих розмірах, кваліфікувалося за даною статтею. При цьому важливою була тільки спрямованість умислу на розкрадання в особливо великому розмірі [11, с. 365].

Конституція незалежної України встановила рівний захист усіх форм власності. Тому у чинному Кримінальному кодексі України, прийнятому в 2001 році, відповідальність за грабіж передбачена лише однією статтею, а саме – 186. Цю обставину можна вважати прогресивним кроком уперед усього кримінального права нашої держави. На відміну від Кримінального кодексу УРСР 1960 року, у новому кодексі дещо пом'якшилися санкції за скоєння даного злочину. За новим кодексом грабіж визначається, як відкрите викрадення чужого майна. Насильство, що не є небезпечним для життя та здоров'я особи, є кваліфікуючою ознакою грабежу (ч. 2 ст. 186 КК).

Висновки. Виробленню сучасного визначення грабежу передував досить тривалий період розвитку правової думки. Перші письмові згадки про нього сягають XVIII століття до н. е. у Законах Хамураппі. І хоча поняття «грабіж», «грабіжник» відомі ще з давніх часів, проте в історичних пам'ятках різних епох вони визначались і тлумачились по-різному, залежно від змісту таких однорідних злочинів, як крадіжка та розбій і змісту таких понять,

як «воровство», «викрадення», «розкрадання». Деякий час грабіж не відрізнявся від розбою (Руська Правда XI–XV ст.). Певний період грабіж являв собою відкрите насильницьке вилучення майна, а розбій передбачав також посягання на особистість (Псковська Судна грамота 1467 року). Були часи, коли відкрите викрадення чужого майна визнавалось грабежем, а всі форми насильницького заволодіння майном, у тому числі і сучасний насильницький грабіж, визнавалися розбоєм (Судебник 1550 року). Іноді поняття грабежу зникало із законодавства (Кримінальне уложення 1903 року) або розчинялося в ознаках крадіжки та розбою (укази Президії Верховної Ради СРСР від 04 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна» та «Про посилення охорони індивідуальної власності громадян»). Тим не менш, грабіж завжди вважався одним із найбільш тяжких та розповсюджених злочинів і передбачав найвищі міри покарання.

Основні ознаки сучасного поняття грабежу, як відкритого викрадення чужого майна, були визначені в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, в якому вперше розмежовується грабіж, скоєний з насильством, та розбій за ступенем небезпеки насильства для життя, здоров'я або свободи потерпілого. Таке визначення грабежу було відображене у радянських українських кримінальних кодексах 1922, 1927 і 1960 р.р.

Фактично так само грабіж визначається й нині. Згідно з чинним Кримінальним кодексом України грабежем є відкрите викрадення чужого майна. Відповідальність за даний вид злочину передбачена у 186 статті.

Список використаних джерел:

1. Сборник Законов царя Хаммурапи // Источники права. – Вып. 1. – Тольятти: ИИП «Акцент», 1996. – 56 с.

2. Очерк экономической истории Древней Греции / Автор: И.М. Кулишер, книгоиздательство «Сеятель».

3. Піратство – виникнення і розвиток. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.letopis.info/themes/pirates/piratstvo.html.

4. Мудрак І.Д. Історія держави і права зарубіжних кран. – Київ, 2002 р.

5. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 1: Законодательство Древней Руси / отв. ред. В.Л. Янин. – 1984. – 432 с.

6. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 3: Акты Земских соборов. – 1985. – 512 с.

7. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. – 1986. – 512 с.

8. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 6: Законодательство первой половины XIX века. – 1988. – 432 с.

9. Об изъятии из общей подсудности в местностях, объявленных на воинском положении: Декрет ВЦИК от 20 июня 1919 г. // отв. ред. В. Янин. – № 41. // Декреты Советской власти. – М., 1971. – Т. 5.

10. Кримінальний кодекс України: затв. Законом УРСР від 28 грудня 1960 року «Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР» // ВВР УРСР. – 1961. – № 2.

11. Уголовный кодекс Украины: научно-практ. коммент. / Отв. ред.: В.И. Шакун, С.С. Яценко. – 5-е изд., доп. – К., 1999. – 1088 с.